

Liturgična terminologija v protireformaciji in baroku (1595–1768)¹

Andreja Legan Ravnikar

IZVLEČEK: Obredna katoliška terminologija v protireformaciji in baroku predstavlja nadaljevanje predknjižne tradicije, diahroni pre-rez izkazuje le razvojne spremembe na izrazni in predvsem ideološko pogojeno razlikovalnost na pomenski ravnini (vzorčni primeri). Čeprav se je razvijala v opoziciji do protestantskega obrednega izrazja, je imelo protestantsko nabožno slovstvo nanjo tudi povratni vpliv.

ABSTRACT: Liturgical Catholic terminology in the Counter-Reformation and Baroque periods can be seen as continuation of the pre-literary tradition; a diachronic cross-section reveals only developmental changes on the expressional and – based especially on the ideological differentiation – semantic levels (exemplary instances). Although it developed in opposition to Protestant liturgical terminology it was nevertheless reciprocally influenced by the Protestant religious literature.

0.1 Namen prispevka je predstaviti razvojno dinamiko obredne terminologije v poldrugem stoletju po zatonu slovenskega protestantizma. Kronološko ga uvrščamo med dvoje opaznejših literarnozgodovinskih obdobj, med protestantizem in razsvetljenstvo, ki sta mnogo bolj pritegovali jezikoslovce in literarne zgodovinarje. Naj v uvodnem delu spomnimo na že znana dejstva.

0.2 Ker je bilo petdesetletno obdobje protestantizma na Slovenskem tako bogato s kulturnimi pridobitvami za Slovence², je videti naslednje poldrugo stolet-

¹ V prispevku so povzeti nekateri rezultati jezikoslovne analize terminološkega gradiva iz osmega poglavja Protireformacija in barok doktorske disertacije *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*. Delo, ki je nastajalo pod mentorstvom red. prof. dr. Martine Orožen in somentorstvom red. prof. dr. Marijana Smolika, sem aprila 2002 uspešno zagovarjala na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

² Naj omenimo le temeljne dosežke, kot so: izid prve slovenske knjige, prevod celotnega svetega pisma, uzakonitev knjižnega jezika in kodifikacija pravopisa v slovnici, slovenščina se prvič pojavi kot enakovreden jezik v večjezičnim slovarju, slovenščina je jezik slovenske protestantske cerkve. Podrobneje o tem gl. izbrana poglavja v literarnozgodovinskih pregledih, npr. Kidrič (1929–38), Pogačnik (1998).

je še v skromnejši podobi. Prvo tridesetletje 17. stoletja, literarnozgodovinsko opredeljeno kot protireformacija, je bilo čas rekatolizacije, zatiranja luteranstva v notranjeavstrijskih deželah (vizitatorji, jezuiti), katerega zgolj prenova cerkvenih inštitucij ni mogla zaustaviti. Katoliški duhovniki so se vedno bolj zavedali, da v novih razmerah ustna tradicija ohranjanja molitvenih obrazcev in odlomkov, kjer so verniki lahko sodelovali pri maši in zakramentih, ne bo več zadoščala.³ Toda zaradi skromnih finančnih virov so prevedeni in prirejeni verski priročniki te dobe večinoma ostajali v rokopisih. Stanje obredne terminologije bomo predstavili na temelju ohranjenih knjižnih virov: Čandkove priredbe najmanjšega Kanizijevega katekizma⁴ (1615) in katekizemskega dela Schönlebnovega lekcionarja (1672) (gl. viri). Prav katekizmi so bili namreč prave zbirke obrednih (liturgičnih) terminov, ki pomenjujejo temeljne verske resnice ter osnovno dejavnost vernikov v cerkvi in v zvezi z njo.

0.3 Naslednja doba baroka je prinesla bogatejši korpus nabožnega slovstva.⁵ Matija Kastelec, narečno izhajajoč iz dolensko-notranjskega prostora, je nadaljeval obredno jezikovno tradicijo protestantov⁶ in se uveljavil kot vzornik za

³ Že Trubar je pisal o katoliškem katekizmu Pacherneckerja (1574), ki je izšel v času razmaha protestantskega nabožnega slovstva, a do danes velja za izgubljenega.

⁴ Sv. Peter Kanizij (1521–1597), prvi nemški član Ignacijeve družbe Jezusove, je na pobudo kralja Ferdinanda leta 1555 izdal katehetski priročnik, t. i. veliki katekizem z 213 (223) vprašanji in odgovori v latinščini. Leta 1556 je pripravil t. i. najmanjši latinski katekizem za šolarje z 59 vprašanji in odgovori, leta 1557 pa še nemško izdajo. Leta 1558 je kot skrajšano izdajo velikega katekizma pripravil t. i. mali katekizem z 121 (124) vprašanji in odgovori in ga tiskal na Dunaju. Leta 1560 je Ferdinand ukazal uporabljati Kanizijeve katekizme v svojih deželah. Vse tri katekizme so iz latinščine prevajali v nemščino in druge jezike, večkrat tudi v slovenščino (Smolik 1992, 180–181).

⁵ Pojavile so se nove zvrsti: retorska proza (homiletična besedila z vidiki posvetnega življenja), dramatika (pasijonska procesija), duhovna lirika (cerkvene pesmi, največkrat v lekcionarskih tiskanih in rokopisnih pesmaricah), celo domovinoznanski spisi (Valvazor). Kot je reformacija začela s filologijo, slovnico in slovarjem, se je delo nadaljevalo tudi v baroku. Na žalost je večkrat ostalo pri rokopisih: Kastelčev latinsko-nemški slovar, ki ga je redigiral Gregor Vorenc (med 1703 in 1710), ter Hipolitov slovar latinsko-nemško-slovenski in nemško-slovensko-latinski (*Dictionarium trilingue*). Ta se je leta 1711 že začel tiskati, ko je Hipolit našel Bohoričevo slovnico in ga začel predelovati v smislu protestantske jezikovne osnove. Hipolit je pot jezikovne tradicije potrdil še z drugo izdajo Bohoričeve slovnice leta 1715. Celovški jezuiti so leta 1744 pripravili novo izdajo Megiserjevega slovarja *Dictionarium quattuor linguarum* in v nemščino prevedli Bohoričevo slovnico (1758). Iz leta 1760 je ohranjen rokopisni *Dictionarium Germanico-Slavonicum* A. Apostela, ki vsebuje štajersko besedišče, dopolnjeno s kranjskim.

⁶ Na glasoslovni in oblikoslovni ravnini je bila v baročnih besedilih uresničena odločitev za »knjižnost«, za upoštevanje tiskane tradicije, le manj opazne različice so se ponekod vrinile v knjigo, npr. poleg *-om/-em* tudi *-am*. Različice je M. Orožen (1996, 295–296) strnjeno zajela v osmih glasoslovnih zakonih, ki so v govorni podobi osrednjih narečij že imeli širši razmah. Ugotovila je tudi, da je bil na skladenjski ravnini opazen naravnejši razvoj, kar lahko pripisujemo latinskim prevodnim zgledom (v nasprotju z nemškimi pri protestantih), ker ima slovenski jezik večjo tipološko sorodnost z latinščino. Odmiki od

Svetokriškega, Hipolita, Rogerija (Orožen 1996, 297–298). Z arhaičnimi sistemskimi prvini dolenjsko-notranjskega jezikovnega razvoja se je navezoval na stiški vzorec.⁷ Za raziskavo smo kot reprezentančni vzorec izbrali Kastelčev preko 600 strani obsegajoči katekizem *Navuk christianski* (1688), v analizo pa smo pritegnili tudi katekizemski del Hipolitovega lekcionarja (1715) ter dva krajša Paglovčeva katekizma, objavljena v lekcionarju (1741) in *Zvestem tovaršu* (1742).

0.4 Čeprav obstaja malo neposrednih dokazov za razvoj katoliške obredne terminologije v predknjižni dobi (znani so štirje srednjeveški rokopisi), je razumljivo, da protestantski obredni jezik ni nastal v praznem prostoru, temveč na temelju predknjižne katoliške obredne tradicije, le da se je na mestih ideoloških razhajanj preoblikoval, primerno novim zahtevam časa dopolnil in tematsko precej razširil. Katoliški obredni jezik je v senci reformacijskih gibanj po Evropi živel naprej, hkrati pa je imelo protestantsko nabožno slovstvo tudi po dokončnem zatrtju protestantizma v notranjeavstrijskih deželah povratni vpliv na katoliško knjižno snovanje (npr. Dalmatinova *Biblija* se ni znašla na seznamu prepovedanih knjig in so jo uporabljali katoliški duhovniki). Razumljivo je in tudi gradivo je potrdilo pričakovano ugotovitev, da je izrazna in pomenska podoba obrednih terminov ter terminoloških besednih zvez do razsvetljenstva (1768⁸) v dosti primerih identična, oz. kaže manjše spremembe. Te se spričo pritoka gorenjskih piscev najprej kažejo kot vdor glasoslovno-oblikoslovnih narečnih posebnosti in govornega jezika nasploh ob rahljanju protestantske knjižne norme, seveda tudi v terminološki leksiki. Potrdilo se je tudi že ugotovljeno, da so se pisci gorenjskega prostora navezovali na nekoliko različovalni celovško-rateški obredni vzorec, ki se je deloma nadaljeval v Starogorskem rokopisu in pri Alasiji⁹.

1 Obravnavano gradivo, ki se besednovrstno zamejuje na samostalniško besedo, predstavljajo (enobesedni) termini in terminološke besedne zveze. Obredni

protestantske tradicije v besedišču so bili vsaj v našem primeru, to je pri terminološki leksiki, nazorsko pogojeni.

⁷ Tezo M. Orožen (1996, 291) podpira z mnogimi jezikovnimi dejstvi, ki so značilna za stare molitvene obrazce, hkrati pa opaža določene razlike med protestantsko in katoliško knjižno tradicijo v skladnji in besedišču. Kastelec ima manj terminoloških popačenk, kot jih je poznal protestantski obredni jezik, tudi v biblijskem prevodu, ki je bil pod močnejšim vplivom Dalmatina kot druga dela.

⁸ To je leto Pohlinove izdaje *Kranjske gramatike*, ki jo v smislu nove idejne orietacije lahko vzamemo za prelomnico tudi v katehitičnem slovstvu, ki je v naslednji dobi razsvetljenstva in slovenskega narodnega preroda doživelo kar nekaj sprememb.

⁹ Tudi osamljeni primer Alasijevega *Vocabolario italiano e schiavo* (1607), iz katerega sem pri analizi terminološke leksike upoštevala tri osnovne molitvene obrazce, obrazec splošne spovedi ter božje in cerkvene zapovedi v pesemski obliki, potrjuje arhaični vzorec obrednega jezika, ki je nastal ločeno od protestantskih in katoliških knjižnih snovanj. Tuji duhovnik se je za delo s slovenskimi verniki naslonil na starejšo krajevno obredno tradicijo, ob kateri je nastal tudi Starogorski rokopis; v zapisih pa so prepoznani tudi sočasni kraški glasoslovni pojavi iz govornega jezika in njemu domači italijanski prapropis (Orožen 1996, 291–292).

termini so razvrščeni v dva tematska sklopa in po tematskih skupinah¹⁰, ki jih nameravamo na izbranih vzorčnih primerih prikazati protistavno do protestantskih leksemov in nekaterih izpričanih terminov iz predknjižne tradicije.

1.2 Analiza obredne terminologije¹¹ tega časa je razkrila, da je obstajalo precej zelo starih domačih in prevzetih terminov, ki so se ohranjali skozi stoletja in doživljali le manjše razvojne izrazne in izjemoma pomenske spremembe. To splošno spoznanje govori o dokajšnji ustaljenosti terminološke leksike, ki jo je praviloma vsaj približno moral poznati vsak vernik. Terminologija je bila katoliška, toda v danih razmerah je angažirano (kot pri predhodnikih protestantih) poudarjala razločevalnost do protestantskega obrednega jezika, iz katerega je vendarle marsikaj črpala, npr. *prava vera* 'katoliška', *prava cerkov*, *prava pokora*. Iz ohranjenih besedilnih virov je že na prvi pogled razvidno, da bo obravnava zajela obredno terminologijo osrednjega tipa, ki se je razvijala na prostoru osrednjih slovenskih narečij (notranjeavstrijske dežele). Oblikovala se je v knjižnem jeziku, nastalem na podlagi neenotnega razvoja knjižne leksike na slovenskem etničnem prostoru, ki ga od razsvetljenstva do poenotenja knjižne norme sredi 19. stoletja imenujemo osrednje-slovenski tip knjižnega jezika¹².

2 Poglejmo si 10 vzorčnih primerov (razvojnih) sprememb v prvih dveh katoliških knjižnih dobah iz izbranih tematskih področij.

¹⁰ V doktorski disertaciji sem po temeljitem premisleku oblikovala tipologijo tematskih področij, znotraj katerih sem razvrščala obredne termine v vsakem literarnozgodovinskem obdobju. Ta interesna pojmovna področja na nekaterih mestih presegajo meje obredne terminologije ali pa se pojavljajo na več področjih hkrati (npr. določen obredni termin je hkrati biblijski in/ali cerkvenoupravni). Znotraj tematskega sklopa *Cerkev kot ustanova* se terminološka leksika deli v 10 tematskih skupin: 1. začetniki, prvotni nosilci krščanstva, 2. vernik in cerkveno občestvo, 3. cerkvena hierarhija, 4. bogoslužni (liturgični) prostori, 5. cerkveni pripomočki, 6. cerkveno leto, 7. bogoslužna opravila, 8. cerkveni zakramenti, 9. zakramentali in 10. ljudske pobožnosti. V drugem tematskem sklopu *Cerkveni nauk* je zajeto osnovno izrazje, ki je sodilo v repertoar temeljne verske izobrazbe: troedin Bog, angeli in hudiči, grešna dejanja in dobra dela, kazni, trpljenje, milost, odpustanje ter štiri poslednje reči. Delitev je nastala ob upoštevanju Miklošičeve razdelitve krščanske terminologije (*Die Christliche Terminologie der slavischen Sprachen* 1875), na nekaterih mestih dopolnjena s Smolikovo diferenciacijo (*Liturgika* 1995) in poimenovanji iz Murščevega obrednika (*Bogočastje sv. katoliške cerkve* 1850).

¹¹ Po načelu delnega izpisa je na kartotečni listič izpisan vsak obredni termin in terminološka besedna zveza, podčrtan in dopolnjen s spremljujočim sobesedilom, toda ne v vsakokratni rabi. Opuščeno je prekomerno izpisovanje najpogosteje rabljenih terminov, npr. *Bog*, *greh*, *grešnik*, *maša*, *mašnik*, *spoved*, kadar se pojavljajo v (skoraj) identični sobesedilni rabi. Iz protireformacije in baroka je izpisanih skoraj 2700 kartotečnih listkov.

¹² Natančneje o tem gl. razprave M. Orožen: *Slovenski knjižni jezik in njegove različice v 18. in 19. stoletju* (1996), *Variantni razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja* (1996), *Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja* (1981).

2.1 Večina poimenovanj za začetnike, prvotne nosilce krščanstva se je pri katoliških piscih 17. in prve polovice 18. stoletja ohranjala v skoraj nespremenjeni izrazni in pomenski podobi kot v predknjižni tradiciji: *devica, joger, evangelist, prerok, očak, marternik, svetnik*.

2.1.1 Razlika med katoličani in protestanti je obstajala v idejnem razločevanju, npr. v zvezi s češčenjem božje porodnice, ki presega češčenje božjega sinu, kar so protestanti zavračali. Tako se pri katoliških piscih 17. in 18. stoletja ohranja iz prvih stoletij pokristjanjevanja znan leksem *devica*¹³ *Marija* in številna po metaforičnem pomenskem prenosu nastala poimenovanja zanj, katerih v protestantskih katekizmih skoraj ni zaslediti. Le-ta posamič izpostavljajo Marijino vlogo zaščitnice vernikov, tolažnice, posrednice pri Bogu in položaj v božjem stvarstvu, npr. *besednica, pomočnica, troštarica, božja porodnica, (sveta) mati božja, zavetnica, patrona, dekla tega gospoda/dekla gospodnja* (starejša različica z arhaičnim svojilnim pridevnikom na *-nji*), *nebeška kraljica, naša gospa*. Takole je njen pomen opredelil M. Kastelec:

Sakai niei flishi taku velika zhaft? Ravnu satu kir ona je ena Mati Boshya; sakai nyzh zhudniyhiga, nizh viyhiga nei, kakôr biti ena Boshya Mati, inu Diviza. Sakai she daile fe ona jma zhaftiti? Satu kir ona je naša S. Mati, inu v'vfih rizhéh ena pomozhniza (KNC 1688, 307–308).

2.1.2 Termin *svetnik* (ž *svetnica*) se v tem času nikjer več ne pojavi v besedotvorni različici *svetik* (ž *svetica*) kot še ponekod pri Trubarju in predhodno prevladujoče v Stiškem rokopisu¹⁴ ter v apostolski veri iz Starogorskega rokopisa. Prav Trubar je kot bivši katoliški duhovnik ostal najbolj zvest predknjižni katoliški tradiciji, toda v skladu s protestantskim verskim nazorem je termin uporabljal v delno razlikovalnem pomenu¹⁵:

Kai fe pag od tih prauih Suetnikou ima dershati, koku fe imαιο poshtouati, inu od nih Pridigati, Tu ima vřag řaftopen Pridigar veiditi, inu druge ludy vuzhiti. Sledni Kerřzhenik ima veiditi te rifnizhne Iřtorie, řufeb te kir vti S. Biblij řtoye, skarterimi Suetniki ie Bug gouuril, koku inu řzhim fe ie nim řefodil, inu to řuio řeffedo dal (TO 1564, 51b).

¹³ Obravnavano gradivo protestantov, ki poleg katekizmov zajema še obrednik in slovenski cerkveni red, s tega aspekta je bila pregledana tudi biblija (1584), kaže na zanimivo dejstvo, da je v besednih zvezah s prilastkom *Marija* 'božja mati' odnosnica dosledno *devica* (ne pa morda *dečla*).

¹⁴ Štirikrat je v istem pomenu izpričan (*božji*) *svetik* (enkrat tudi *svetica*) in enkrat *svetnik*, kar kaže na izbiro. Je šlo morda, kot trdi Pogačnik (1992, 44–45), pri tem za zavestno odločitev, kar že pojmuje kot stilistično in obredni termin kot stilem? Morda pa je *svetnik* kot nevtralni izraz tedaj začel prodirati v rabo in je šele v prihodnjih stoletjih v osrednjem prostoru povsem prevladal.

¹⁵ Protestanti so omejili vlogo svetnikov v cerkvi, češ da so izgubili prvotni pomen vzora krščanskega življenja in nebeškega zaščitništva. Kritizirali so obilico na novo postavljenih svetnikov, pretirano češčenje (malikovanje), maševanje, romanje, darovanje njim v čast. Imenovali so jih *ajdovski bogovi, maliki, ajdovski svetniki, papeški svetniki*.

2.1.3 V protireformacijskih in baročnih katekizemskih besedilih je za enega od dvanajsternih Kristusovih učencev najpogosteje izpričan iz predknjižne tradicije poznani in tudi pri protestantih najbolj znani leksem (*sveti*) *joger*, redko pa *apostol*, ki ga je največkrat zapisal Kastelec, medtem ko Hipolit in Schönleben le izjemoma. Termin *apostol* prevladuje pri Krelju¹⁶, deloma se pojavlja pri Dalmatinu v bibliji, v obravnavanih Trubarjevih delih ga ni, uporabljen pa je v knjigah *Ta pervi deil tiga noviga testamenta* iz leta 1557, *Svetiga Pavla ta dva listy* iz leta 1561, *Ta celi catehismus* iz leta 1574 in še kje. V izbranih protestantskih besedilih se kot sopomenka občasno pojavlja (večpomenska) tvorjenka (*v*)*učenic*, npr. *vučenik Peter*. Poglejmo si primere v sobesedilni rabi:

Kar fo ty lubi Iogri v' dvanajst Article ali Zhléne v' kup snefli (ČC 1615, 10).

Gdu pak fe je smislił, ali gori postavil tú snamovanêe S. Krisha? Ty sveti Apoftoli Iogri Chriftufovi (KNC 1688, 19). – SAM I. CH. *Ie kvfeim fvoim Apoftolom govoril letaku: /.../ Inu kârftite ijh vtim Imenu Ozheta inu Synu têr Svetiga Duha* (KB 1566, 11–12).

2.2 V tematski skupini o bogoslužnih prostorih je pri katoliških piscih (že v Brižinskih spomenikih izpričan) prevzeti termin *cerkev* potrjen v več glasoslovnih in pisnih različicah kot pri protestantih, kar kaže na povečano neenotnost pisnega jezika: največkrat je zapisana *cerkou*, izjemoma *cerkov*, *cerku*, *cirquu*. Termin je izpričan v treh pomenih: 1. 'poslopje za verske obrede', 2. 'vesoljna skupnost verujočih, katoličanov'¹⁷, 3. 'inštitucija božjega namestništva na zemlji'. Največkrat je izkazan v zadnjem pomenu, kot odnosnica v terminoloških besednih zvezah, s katerimi so katoliški prevajalci in prirejevalci radi poudarjali razlikovalnost od protestantske cerkve: *sveta katoliška/krščanska cerkov*, *stara jogerska katoliška rimska cerkov*, *prava katoliška cerkov*, *gmajn prava kristjanska cerkov*, *ta rimska cerkov* (proti *ta luterska cerkov*), (*prava*) *Kristusova cerkov*, *prava ino resnična cerkov Kristusova*. Za drugi pomen je bila najbolj živa sopomenska zveza *gmajna teh svetnikov*¹⁸, kar potrjujejo zapisi apostolske vere pri Hipolitu, Kastelcu in Paglovcu. Navajamo po en primer za vsakega od gradivsko izkazanih pomenov:

(1) *Po tim obhaylu fe spodobni nar menie en fertelz ure v' Cerkve fe pomuditi* (PEiB 1741, 19).

¹⁶ Tudi pri prekmurskih evangeličanskih in katoliških piscih 18. stoletja je na ozemlju, ki je bilo upravno in cerkveno ločeno od osrednjega dela, najti le iz latinščine prevzeto ustrezno *apoštol* (poleg *vučenik*) in nikdar *joger*.

¹⁷ Pri protestantih na tem mestu lahko izluščimo še podpomen 'verniki pri obredu v cerkvi': *Po Prydigi ima fto Cerkouio molyti fa vse Stanuue, Nadluge, inu fa vfo shlaht potrebo, oli to Litanyo peiti* (TO 1564, 112b).

¹⁸ Značilno je, da se kljub ustaljeni rabi termina *gmajna* v predknjižni in prvi knjižni dobi pri nekaterih katoliških piscih pojavljajo domače sopomenske ustreznice: *gmajna ali vkpuživanje svetnikov* (Čandik), *tovarištvo teh svetnikov*, izjemoma tudi pri protestantih *občina svetnikov*. Toda osamosvojeni izraz *svetnik* pri protestantih pomeni še 'vsak pravoverni kristjan', na kar kažeta sintagmi: *pravi svetniki*, *vsi pravi krščeniki*; *svetniki ino otroci božji*.

(2) *Ta Christianska Cerkou, je eno vkupsbiraliszhe vfih teh kateri prou v' Christufa verujejo* (KNC 1688, 36).

(3) *Te od Cérkve gori poftaulene Prafnike prafnovati* (ŠEiL 1672, 411).

2.3 Poimenovanja za posamične zakramente oz. sedem posebnih milosti v katoliški cerkvi so bila večinoma ustaljena: *sveti krst, sveta firma, sveto rešnje telo* (manjkrat tudi *obhajilo, zakrament tega altarja, svetega altarja zakrament*), *sveta pokora, sveti zakon*. Le pri dveh zakramentih je zaradi več variantnih in sopomenskih poimenovanj opaziti neenotno rabo, npr. pri zakramentu bolniškega maziljenja: *sveto poslednje olje/oljenje, poslednje sveto olje, zadnje sveto olje, to poslednje žalbanje*, in pri zakramentu svetega reda: *svetih farjev žegnovanje, mašnikov žegnovanje, duhovnih žegnovanje, duhovsko žegnovanje, farsko žegnovanje, zakrament teh mašnikov požegnovanja*, redko tudi *sveti red, mašni ali duhovni red* in *ordo, to je red duhovski*. V nasprotju s katoličani so protestanti priznavali le dva zakramenta: krst in evharistijo. Ker so jima dali nekoliko spremenjeno vsebino, so ju tudi želeli poimenovati drugače. Najpogosteje rabljene terminološke zveze so *pravi krst, stari pravi krst/krščovanje*, izjemoma pa se pojavljajo tvorjenke (*duhovsko*) *drugičrojstvo, drugičkrščovanje, pogrozenje (v vodo)*, ki pa se niso prijele. Nihali so pri zapisovanju novega poimenovanja za zakrament evharistije, kot *gospodova večerja, sveta večerja, Kristusova večerja, stara maša/mašovanje, prava maša Jezusova, prava stara (Kristusova) maša, staro ino pravo obhajilo*. Takole so katoličani vzdrževali kontinuiteto s tradicionalno rabo:

Kaj je svetu Rejšnu Tellú? Je en Sacramént tige Altarja, tu je právu truplu inu kry nahiga Gospúda Jésufa Christufa, katéri pod podóbah tige kruha, inu vina is svojo dusho inu s'telefsam, s'zhlovéstvam inu s'bogáftvam se popólnoma v'prizho snajde, kakòr berfh en shegnan Mašnik zhes kruh inu vinu te befséjde Christufove isrézhe (HEiL 1715, 390–391).

2.4 V zvezi s poimenovanjem božjega sinu so pri katoličanih znana enaka poimenovanja kot pri protestantih¹⁹, npr. *druga persona* (redko *peršona*) *v tem bogastvi, gospod, odrešenik, vučenik, izveličar, božje jagnje, velikonočno jagnje*. Pogosto se pojavljajo prav podčrtani leksemi:

Dokler v'tajfti se goriofra G. Bogú, tá narbulšha, narvekšha, inu narprietnišha reizh, tú je, tá pravi Syn Boshji, tu pravu shivu Boshye Iagne, Jefus Kristus, isvelizhar vfiga fvitá (KNC 1688, 199).

2.5 Za poimenovanje troedinega Boga so kot predhodno pri protestantih²⁰

¹⁹ Protestanti izkazujejo dosti bogatejši izbor poimenovanj za Jezusa Kristusa, odvisno od vsakokratne vloge, ki so jo hoteli posebej izpostaviti, npr. *kralj, škof, far, pastir, žalbanik, mirnik/zmirnik, pomočnik, prošnjik, srednik, spravljaavec, besednik, odvetnik, ohranik/ohranjenik, žensko seme* in še bi lahko naštevali.

²⁰ Troedinega Boga so protestanti imenovali na vse tri načine, vendar je opaziti razvojne spremembe. V Brižinskih spomenikih izpričana in v 16. stoletju ponovno potrjena je terminološka zveza *ta tri imena en sam Bog*. Terminu *ime* (iz lat. *namo* 'oseba') je konkuriral mlajši prevzeti izraz *persona*, ki je v 17. in 18. stoletju povsem prevladal, npr. *tri*

obstajali trije sopomenski termini oz. terminološke zveze. Zelo arhaičen je bil večpomenski izraz *bogastvo* v zvezah *nerazdeljena enakost tega bogastva*, v *bogastvi so tri božje persone*. Sorazmerno pogosto so se pojavljale variantne terminološke zveze z odnosnico *persona/peršona*, ki so mestoma prehajale v opise: *tri (božje) persone, en sam edini Bog*; *troji v personah/tri božje persone; en sam edini Bog ino tri peršone*; *tri persone so le en sam Bog*; *tri božje persone ali en sam edini Bog*; *tri persone v sveti trojici*; (enkrat dolensko arhaično) *trigub v teh peršonah*. Redko je izpričana tretja možnost, v današnji rabi uveljavljena zveza *sveta trojica*. Naj navedemo najbolj zanimive primere sopomenskih terminoloških besednih zvez v sobesedilu:

Búg Ozha je tá perva perfona v' tem Bogastvi, kakòr tú zhellu je tá višni deil ali krai (KNC 1688, 15). – *na katero perfono v' Bogastvi my klizhemo* (KNC 1688, 244). – *Tú je Chriftufnash Gofpúd, s' meffam inu kryjo, s' Telleffam inu s' dušho, s' Bogastvam inu s' zhlovéftvam* (KNC 1688, 75) 'božanska natura'.

En slejherni imá vjérvati... II. De je en sam edyni Bug, inu tri Perfhóne: Bug Ozha, Syn, inu Sveti Duh (HEiL 1715, 387).

De v' Bugu fo tri Perfhone: Ozha, inu Syn, inu S. Duh, inu te try Perfhone se imenujejo S. Troyza (PZT 1767, 2).

2.6 Vsa obravnavana protestantska in katoliška obredna besedila za 'dobro duhovno bitje, ki biva zunaj vidne narave' (SSKJ, 15) izkazujejo prevzeti izraz *angel/angelc*²¹ (v Brižinskih spomenikih *krilatec božji*), medtem ko je za poimenovanje nasprotnega pola raba nihala. Trubar je zapisoval iz Brižinskih spomenikov znani, toda v 16. stoletju že arhaični izraz *zlodej* (dolensko *zludi*), toda v rabi je pri mlajših dolenskih in gorenjskih piscih počasi napredovala in v obravnavanih dobah prevladala mlajša ustreznica *hudič*. Termin *vrag* se ves čas pojavlja v besedilih z obrobja slovenskega etničnega prostora, npr. na jugozahodnem delu pri Krelju in na skrajnem severovzhodu slovenskega etničnega ozemlja pri prekmurskih katoliških in evangeličanskih piscih (prim. izročilo starega slovanskega bogoslužja, glagoljaštvo). Ustaljena je bila tudi raba manj frekventnih sopomenk iz predknjižne tradicije, ki so se ohranjale skozi vse knjižne dobe, npr. *antikrist*, *hudi duh*, *hudi sovražnik*. Takole sta se protipomenska termina pojavljala v konkretni rabi:

Ta vezher pred obhaylam se perporozhi g. Bogu, Marji Divizi, Angelzu Varhu (PEiB 1741, 18).

imena ali tri persone v tem bogastvi, tri persone eden Bog. V pomenu 'troedini Bog' sta bila potrjena še dva termina: večpomenka *bogastvo* (lahko tudi 'božanstvo kot lastnost Boga') in pri vseh vodilnih protestantskih piscih izpričana *sveta trojica*. Prim. *Bogastvu vti S. Troyzi se ne more sto zhlouesko pametio ifgruntati* (TC 1575, 459). – *Tri Imena oli tri perfone vtim Bogastvi fo te en sam prauí, shiui, vezhni, dobri inu vfigamogozhi Bug* (TC 1555, 21).

²¹ Deminutiv *angelc* ni najden v analiziranih protestantskih besedilih, izpričan pa je pri katoliških piscih, in sicer kot enobesedni termin ali v terminoloških besednih zvezah: *sveti angelc*, *angelc varih*, *nebeški angelci*. Modifikacijska izpeljava s priponskima obraziloma *-c* (*angelc*) in *-ica* (*cerkvica*, *dušica*, *kapelica*, (*svete*) *koščice*, *molitvica*, *ovčica*) se v primerjavi s protestanti kaže kot produktivnejša besedotvorna vrsta.

.../ kadar je on letú sgovuril, je sdaizi niegova nefrèzhna duſha, pres ſpuvidi, inu pres pokure, od teh hudizheu nefena v' paklenski vézhni ogſn (KNC 1866, 92).

2.7 Nadpomenka za vsakovrstna grešna dejanja *greh* je enaka od zgodnjega obdobja pokristjanjevanja in se je skozi vsa stoletja obredne tradicije kot najpogostejši termin ohranjala do današnjih dni. Če primerjamo obdobji protireformacije in baroka s protestantizmom, najdemo za *greh* izpričane tudi identične besedotvorne različice in sopomenke: *pregreha, pregrešenje, dolg, hudo, skušnjava*²², *zlo*. Poimenovanja za skupine grehov, ki jih katoliški katekizmi skozi stoletja še posebej skrbno navajajo, so zelo podobna sodobnemu stanju.²³ Imena konkretnih grešnih dejanj že v protestantskih knjigah nakazujejo večji dotok popačenk iz nemščine, ki je potekal v več fazah²⁴, najprej v splošno leksiko in odtod tudi v terminološko, kot *caganje/cagovanje, nid/nidanje, ofert, lotrija, vragljivost*. Tudi katoliški pisci se niso mogli povsem izogniti nemškemu vplivu, vendar je diferenciacija po avtorjih očitna. V prvo skupino sodi Čandik, ki je pri naštevanju naglavnih grehov skoraj dosledno zapisoval domačo ustreznico, npr. *napuh, nevošljivost, lenoba, odvupati ali cagati, ne voščiti*²⁵. V drugo skupino sodijo Schönleben, Hipolit in Paglovec, ki

²² Mlajši besedotvorni varianti *skušnja* in *skušnjava* sta pri protestantih redko izpričani, dosti pogosteje najstarejša *izkušnja* (v Celovškem rokopisu *iskušba*), največkrat pa različica *izkušnjava*. Pri izbranih katoliških piscih 17. in prve polovice 18. stoletja je izkazana le razvojno mlajša različica *skušnjava*.

²³ Raba je na nekaterih mestih nihala med različicami terminoloških besednih zvez, npr. za smrtno in male grehe: *ti smrtni ali naglavni grehi* (Čandik), *ti veliki naglavni smrtni grehi* (Schönleben), *smrtni ali naglavni grehi* (Hipolit, Kastelec), *ti sedem poglaviti grehi* (Paglovec); *mali vsakdanji grehi, odpustljivi (ali majhni) grehi*. Božje usmiljenje se da zapraviti z *grehi v/zoper svetega duha* (Hipolit; Čandik, Kastelec), *ti šest grehi zoper svetega duha* (Paglovec, Schönleben). Pri katehezi duhovniki opozarjajo še na vnebovpijoče grehe: *(te štiri pretežke) grehe, kateri v nebo/nebesa vpijejo ino kličejo na maščovanje* (Paglovec, Kastelec), *grehe, kateri v nebo/nebesa vpijejo* (Hipolit, Kastelec), *v nebo vpiječe grehe, grehe v nebesa vpiječe* (Čandik). Tiste grehe, ki niso osebno dejanje in so zanje soodgovorni tudi oni, ki svetujejo, ščitijo tiste, ki delajo zlo, ipd., so katoliški pisci zapisovali neenotno, npr. *ljudski grehi* (Schönleben, Hipolit), *ljudski grehi ino drugi letem enaki, kateri božji ino bližnji ljubezni zoper stoje* (Čandik), *(ptuji ali) ljudski grehi* (Kastelec), *ptuji grehi, katerih se ta človek deležen stori* (Paglovec). Iz primerov je razvidno, da so terminološke zveze na nekaterih mestih prehajale v terminologizirane opise. V skladu z drugačnim verskim prepričanjem protestanti grehov niso podrobneje razčlenjevali. Omenjali so jih le na splošno, kot *veliki grehi, smrtni grehi, mrtvaški grehi, glavni/naglavni grehi* ter *mali grehi, odpustljivi grehi*.

²⁴ Izposojenke iz ali preko stvnem. iz zadnjega obdobja pokristjanjevanja (13., 14. stoletje) so zapolnile terminološki primanjkljaj, se ustalile v ustni rabi ter tvorile razvejane besedne družine, npr. *gnada, martra, ofer, žegen*. Nov priliv je zaznati v protestantskih besedilih 16. stoletja po poti prevodnih zgledov Lutra in sodobnikov ter iz tedanjega govorjenega jezika, kot *cviblanje, kecarija, lušt, šentovanje*.

²⁵ Čandik je zapisal: *Svojemu bratu za te od Boga njemu dane dobrote ne voščiti*. Schönleben, Hipolit, Kastelec, Paglovec so navajali: *Svoje brate zavoljo prejete (božje) gnade vsi ljubezni zoper nidati ali nevošljiv biti*.

so dosledno zapisovali sopomensko zvezo, npr. *napuh ali ofert, nid ali nevošljivost*, toda le *lenoba v službi božji*. Pri Kastelcu, ki ga uvrščamo v tretjo skupino, je zaradi obsežnosti njegovega katekizma moč zasledovati nihanja, ki kažejo na neodločenost glede primernejše ustreznice: *ofert*, na več mestih *ofert ino prevzetnost; tragljivost ino lenoba v službi božji; nečistost*, tudi *loternija ino nečistost*. Pisci so nivali tudi med uporabo različno motiviranih domačih poimenovanj in besedotvornih različic, kot *lakomnost ali skopost* (Kastelec); *srd ali/ino jeza* (Paglovec, Kastelec); *žrtje ali senagoltnost* (Čandik, Schönleben, Paglovec), *žrtija ali senagoltnost* (Hipolit), *žrtje ali požrešnost, žrtje ino senagoltnost* (Kastelec); *mutasti ali sodomitiški greh* (Čandik), *sodovski greh* (Schönleben, Kastelec), *sodomitarški greh* (Hipolit, Paglovec).

2.8 V starem prevzetem katoliškem terminu *martra* in slovenski ustreznici *trpljenje* je zajetih »več vrst trpljenja«, razločevalno poimenovanih s terminološkimi besednimi zvezami. 'Kristusovo trpljenje na križu kot zadostitev za človekove grehe' so katoličani v nasprotju s protestanti²⁶ večkrat poimenovali s slovensko ustreznico *trpljenje*, in sicer v variantnih terminoloških zvezah: *bridko trpljenje, Kristusovo trpljenje, sveto trpljenje, veliko trpljenje*, ponekod tudi v sopomenskih nizih s prevzetim terminom: *Kristusova martra ino trpljenje, križ ino martra/marter*.²⁷ Nekoliko drugačno vsebino ima trpljenje mučenicov, ki so se žrtvovali za vero: *martra ino trpljenje teh marternikov*. Drugačen vzrok ima *martranje teh ferdamanih, večna martra, peklerska martra, peklersko trpljenje*. Peklerske muke so bile pravzaprav kazen za grešno in nespokorjeno življenje, zato so blizupomenske ustreznice lahko *ta večna štrafenga*²⁸, *peklerska štrafenga, ta štrafenga v pekli*. Trpijo tudi *verni na zemlji*, vsi katoličani, ki grešijo in delajo pokoro, ter *duš(ic) e v vicah*, duše umrlih vernikov, ki prenašajo *časne štrafenge*. Poglejmo si nekaj primerov v sobesedilni rabi:

Skusi bridkúft tvójga fvétiga Tèrplénja, katéru ty sa me na fvétim Krishu Tèrpil (HEiL 1715, 410).

Vše martre inu tarplenâ teh marternikov, katera so na tem sveitu preterpéli; ja kar so vsi hudodelniki, vsi bolniki, vsi fushnî, inu ludè na vsim sveitu tarpeli, tú vse je li ena fenza, pruti timu paklenskimu tarplenju (KNC 1688, 455–456).

Ena druga reizh je tá greh, inu ena druga tá shtraffinga v' pakli, inu ena druga je ena zhafna shtraffinga v' teh vizah. Skusi fpuvid se odpusty tá grèh, inu tá vézhna shtraffinga v' tem pakli: ali tá zhafna shtraffinga v' teh vizah, ne bo vseli cilú odpuszhená, inu satú se ena pokura naloshy (KNC 1688, 113).

2.9 Medtem ko se različici *izpoved* in *spoved* pri protestantih približno ena-

²⁶ V izbranem protestantskem gradivu so v pomenu 'Kristusovo trpljenje na križu' potrjeni leksemi: *bridka martra, sveta martra, Jezusova martra, Kristusova martra*, izjemoma pa *bridko trpljenje, Jezusovo trpljenje, trpljenje tega križa, nakrižittrpljenje*.

²⁷ Prim. slovarsko geslo *trpljenje* v poskusnem snopiču, izdelano na podlagi popolno izpisane besedišča slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (SJSPP 2001, 117–120).

²⁸ Poimenovanje za božjo kazen (v Brižinskih spomenikih *pokazen*) je stara, iz predkrižnjane tradicije znana izposojenka iz nemščine *štrafenga*, ki je izločila izvorni fond.

komerno izmenjujeta (posamič *spovedanje*), najdemo v katoliških katekizmih potrjeno le mlajšo *spoved* v glasoslovnih različicah²⁹: *spuvid* pri dolenjskih piscih in *spovd* pri Gorenjcu Paglovcu. Raba je nihala med knjižno tradicijo in narečnimi razlikovalnimi prvinami v govorjenem jeziku gorenjskega prostora, kot *spovednik* pri Čandku, Schönlebnu in Hipolitu, *spovidnik* pri Kastelcu in redko pri Hipolitu, pri Paglovcu pa največkrat *spovdnik*. Takole so zapisali:

Nobeden greh se nima sfrei vole ven spuštiti, fizer ta spoud nizh navela, inu she en nou greh se sturi, kadar eden s'frei vole en velik greh per spoudi samouzhi (PEiB 1741, 16).

Gospud Spoudnik jeft se spovem vſih mojih grehou (PEiB 1741, 15). – *Vſaku leytu manje enkrat se enimu naprej Postávlenu Spovedniku Spovedati, ino ob velikanozhnim zhaffu ſvetu rejſhnu tellú prejéti* (HEiL 1715, 394). – *maſhnik inu spovidnyk na boshjim mejſti te grejhe odpufy* (HEiL 1715, 391).

2.10 Častljivo starost so dosegla pestra poimenovanja za posmrtno osrečujoče stanje zveličanih, v krščanstvu 'kraja, kjer prebivajo Bog, zveličani' (SSKJ 639–640), ki je končni cilj poti vsakega vernika. Kot najbolj frekventni so se pojavljali naslednji termini in terminološke besedne zveze: *nebo/nebesa*, *božje kraljestvo*, *nebeško kraljestvo*, *večno veselje*, *nebeško veselje*, *večno izveličanje*, *nebeško izveličanje*.³⁰ Prevzeti termin *paradiž* je večkrat potrjen pri Kastelcu, medtem ko je (*sveti*) *raj* izpričan v nekaj primerih pri Čandku, Hipolitu in Paglovcu.

Zanimiva sta termina *življenje* in *leben*, ki se izmenjujata v času in pri vsakem avtorju drugače. V obravnavanih katekizmih protireformacije in baroka je bila v enakem pomenu kot *nebesa* najpogosteje rabljena terminološka zveza *večno življenje*. Tudi za tostransko življenje se je kot odnosnica pojavljala izključno domača tvorjenka: *časno življenje* (Paglovec), (*pravo*) *sveto življenje*, *brumno kristjansko življenje* (Kastelec). Terminološka zveza *večni leben* se je umikala iz rabe, kar dokazuje posamična raba pri Schönlebnu, Hipolitu, Kastelcu in pri Alasiji v apostolski veri. Enkrat samkrat so zapisali sopomenski niz *leben ino večno življenje*. Termin *život* v pomenu 'življenje' (kot v Brižinskih spomenikih) je postal arhaizem, ki smo ga le enkrat našli pri Čandku, večkrat pa v mlajšem pomenu 'telo' pri Schönlebnu, Hipolitu in Paglovcu. Naj navedemo nekaj primerov v besedilni uresničitvi:

Kai je tú Boshje Nebesku Kraileſtvu, inu taiſtu prebivaliszhe? Tú je tuiſtu meiſtu, v'katerim G. Búg, ſvoim isvolenim kaſhe ſvojo zháft inu velizhaſtvu, inu nyh popolnama s' neisrezhenim veſfeljam isvelizhane dela (KNC 1688, 463–464).

/.../ tá S. mósh je doperneſſil tú S. Obhaylu, inu tá duſha ſe je niemu supét

²⁹ Križata se namreč knjižna tradicija, ki temelji na dolenjski narečni bazi, in prodirajoče gorenjske posebnosti, nastale zaradi moderne vokalne redukcije. Ta mlajši pojav je močno spremenil glasoslovno in oblikoslovno podobo govorjenega jezika in posledično vplival na oblikovanje pisnega jezika, tudi terminološke leksike.

³⁰ Tudi v izbranih protestantskih besedilih so se najpogosteje ohranili enaki termini in terminološke besedne zveze: *nebo/nebesa*, *nebeško kraljestvo* (v Brižinskih spomenikih *cesarstvo božje*, v Celovškem in Starogorskem rokopisu *bogastvo* v istem pomenu), *večno izveličanje*, *večno veselje*.

perkasala, fveitejshi kakòr tú fonze, inu je nêga viſſoku sahalila, inu je bilá sdaizi v'Nebeshku veſſelje vsèta (KNC 1688, 62).

Tajfti bodo na vézhne zhaſſe Bogá gledali, v' tem Nebeshkim isvelizhanû (KNC 1688, 425).

Sakáj katéri stury pravizo, ta je pravizhèn, katéri pak dobru délajo, ti sturè pravizo, inu pojdejo v'tu vezhnu shivlénje (HEiL 1715, 402).

S. Kârft je /.../ kakòr ena nova Stvar, k'vezhnimu Shivotu bode preroben inu pofvezhen (ČC 1615, 25).

PRAVI JESUS NASH ISVELIZHAR: HOZH LI NOTAR POJTI K' VEZHNUMU LEBNU; DERSHI TE SAPUVIDI (ŠEiL 1672, 408).

Drugače je pri protestantih prevladovala terminološka zveza s prevzeto odnosnico *večni leben*. Skoraj vedno je *život* pomenil 'zemeljsko bivanje', le v sopomenskem nizu ga najdemo v pomenu 'onostranskega', npr. *ta večni život ino leben v nebesih imeti ino dobiti*. Protestanti so tvorili tudi priložnostna metaforična poimenovanja, ki jih le izjemoma najdemo v kronološko mlajšem gradivu, npr. *nebeška dežela, nebeško gospostvo, večno blago, nebeško blago, večna frajinga, večna čast, glorioja ino majesteta, večno zdravje ino veselje, večni mir, večni nebeški pokoj*. Nizanje takih sopomenskih zvez, značilno Trubarjevo slogovno sredstvo, je razvidno tudi iz naslednjega primera:

Criſtus ie bil na tim fueitu vlovlen, tepen, byen, gaishlan /.../ Oli on ie skufi to Iezho vto Vezhno frayngo, skufi ta betesh inu shalofst, vtu vezhnu ſdrauie, inu veselie, skufi shpot inu ſafromouane, vto Vezhno zhaft, Glorio inu Vmaiefteto shal inu prishal (TC 1575, 444).

Sklep

Doba slovenske protireformacije in baroka je prinesla manj usodnih zgodovinskih sprememb in tudi dosežkov na področju pisane besede. Toda katoliška obredna (liturgična) terminologija, ki je izhajala iz predknjižne tradicije, jo nadaljevala ter se oplajala tudi z dosežki protestantskih piscev, se je tematsko razširila in dopolnila, obstoječa pa kaže razvojne spremembe predvsem na izrazni ravni. Nekateri arhaizmi, znani iz predknjižne faze, ki so se pri protestantih bolj ali manj frekventno še pojavljali, so bili v naslednjih dveh dobah katoliške obnove rabljeni sporadično ali povsem opuščeni. Novi, dodatni ali spremenjeni pomeni protestantskih obrednih terminov nasproti katoliškim so posledica ideoloških razhajanj. Rahljanje protestantske knjižnejzikovne norme se kaže tudi na primeru katoliških obrednih terminov in terminoloških besednih zvez.

Krajšave

AV 1607

ČC 1615

DAG 1585

DC 1580

G. Alasia da Sommaripa, *Vocabolario italiano e schiavo*, 1607

J. Čandik, *Catechismus*, 1615

J. Dalmatin, *Agenda*, 1585

J. Dalmatin, *Catechismus*, 1580

HEiL 1715	O. Hipolit, <i>Evangelia inu lystuvi (Catechismus)</i> , 1715
KB 1566	S. Krelj, <i>Otrozhia biblia</i> , 1566
KNC 1688	M. Kastelec, <i>Navuk christianski</i> , 1688
PEiB 1741	F. M. Paglovec, <i>Evangelia inu branie (Catechismus)</i> , 1741
PZT 1742, 1767	F. M. Paglovec, <i>Svesti tovarsh enga sledniga christiana (Catechismus)</i> , 1742, 1767
SJSPP	<i>Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja</i> , Poskusni snopič, 2001
stvnem.	starovisokonemško
ŠEiL 1672	J. L. Schönleben, <i>Evangelia inu lystuvi</i> , 1672
TC 1550	P. Tubar, <i>Catechismus</i> , 1550
TC 1555	P. Trubar, <i>Catechismus</i> , 1555
TC 1575	P. Trubar, <i>Catechismus sdveima izlagama</i> , 1575
TO 1564	P. Trubar, <i>Cerkovna ordninga</i> , 1564
ž	samostalnik ženskega spola

Viri

- Alasia da Sommaripa, Gregorij, 1607, *Vocabolario italiano e schiavo*, Videm.
Čandik, Janez, 1615, *Catechismus*, Augsburg.
O. Hipolit, Janez Adam Gaiger, 1715, *Evangelia inu lystuvi (Catechismus)*, Ljubljana.
Kastelec, Matija, 1688, *Navuk christianski*, Ljubljana.
Paglovec, Franc Mihael, 1741, *Evangelia inu branie (Catechismus)*, Ljubljana.
Paglovec, Franc Mihael, 1742, 1767, *Svesti tovarsh enga sledniga christiana (Catechismus)*, Ljubljana.
Schönleben, Janez Ludvik, 1672, *Evangelia inu lystuvi (Catechismus)*, Gradec.

Literatura

- Gutsman, Oswald, 1789, *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschen windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*, Klagenfurt. Reprint, Graz 1999, obrnjena verzija slovarja: Ludvig Karničar.
Kastelec, Matija, Vorenc, Gregor, 1680–1710, *Dictionarivm latino-carniolivm*. Reprint, Ljubljana 1997, obrnjena verzija slovarja: Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar*.
Kidrič, France, 1929–1938, *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV, Od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana.
Legan Ravnikar, Andreja, 2002, *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta.
Merše, Majda, Novak, France, Premk, Francka, 2001, *Slovar jezika slovenskih pro-*

testantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Muršec, Jožef, 1850, *Bogočastje sv. katoliške cerkve*, Gradec.

Novak, France, 1992, *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev (16. stoletja)*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta (računalniški iztis).

Orožen, Martina, 1981, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, *Romantika v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Boris Paternu s sodelovanjem Franca Jakopina in Jožeta Koruze, Ljubljana, 421–439.

Orožen, Martina, 1987a, Kreljev jezikovni koncept, *XXXIII. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture*, ur. Alenka Šivic Dular, Ljubljana, 19–40.

Orožen, Martina, 1987b, Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih, *Jugoslovanski seminar za strane slaviste 37*, Novi Sad, 13–28.

Orožen, Martina, 1996, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*: Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku (80–102), Variantski razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja (103–112), Značilnosti jezikovne zgradbe Matije Kastelca (290–301), Slovenski knjižni jezik in njegove različice v 18. in 19. stoletju (313–343), Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Paglovčev zbornik, 2001, ur. Marjeta Humar, Kamnik.

Pogačnik, Jože, 1992, Književno-zgodovinske določilnice, *Stiški rokopis, Študije*, Ljubljana, 41–50.

Pogačnik, Jože, 1998, *Slovenska književnost I*, Ljubljana.

Pleteršnik, Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana, Reproducirani ponatis, Ljubljana 1974.

Rupel, Mirko, 1959/60, Slovenski katekizem iz l. 1615, *Slavistična revija 12*, 104–113.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994, Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Slovenski pravopis, 2001, ur. odbor Jože Toporišič in drugi, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Smolik, Marijan, 1992, Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija, *Redovništvo na Slovenskem, Jezuiti*, Ljubljana, 180–188.

Smolik, Marijan, 1995, *Liturgika, Pregled krščanskega bogoslužja*, Celje, Mohorjeva družba.

Snoj, Alojzij Slavko, 1985, Naši katehetski viri in učbeniki do razsvetljenstva, *Bogoslovni vestnik 45*, 43–62.

Snoj, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga. Striedter-Temps, Hildegard, 1963, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wiesbaden.

Superanskaja, A. V., Podoljskaja, N. V., Vasiljeva, N. V., 1989, *Obščaja terminologija, Voprosy teorii*, Moskva.

Šetka, o. Jeronim, 1976, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Split.

Zgodovina cerkve na Slovenskem, 1991, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani, Celje.

Liturgical Terminology in the Counter-Reformation and Baroque Periods (1595–1768)

Summary

After the Protestantism had been suppressed and most of the Slovenian books destroyed the period of Catholic Revival produced the first adaptations of the basic Catholic religious handbooks. The preserved texts show that in the Counter-Reformation and Baroque periods the liturgical terminology developed on the basis of the mediaeval oral usage (the pre-literary tradition) and was at the same time enriched by the achievements of the first literary period. On the expressional level the comparison of the Catholic liturgical terms and terminological phrases with the Protestant ones reveals developmental changes and the influence of the spoken language from the Gorenjsko region on the literary standard, e.g. (Protestant : Catholic) spovednik, spovidnik : spovdник 'confessor', grehom : greham 'sin' (in inflected cases), Catholics used several phonemic and spelling variants: cerkou, cerku, cirquu 'church'. On the level of word-formation the developmental changes occurred in prefixes, e.g. izpoved : spoved 'confession', suffixes, e.g. angel : (also) angelc 'angel', or in both, e.g. izkušnja, izkušnjava, skušnja : skušnjava 'temptation'. The differences on the semantic level resulted from the ideological differentiation, e.g. devica 'virgin', svetnik 'saint'. Newly formed Protestant terms were omitted as expected, e.g. skrivna svetinja 'sacrament' (gospodova, sveta, Kristusova) večerja 'Eucharist'. Several very old lexemes from the oral liturgical language re-occurred, e.g. expressions related to the veneration of the mother of God or to the seven sacraments. On the other hand, the terms which were archaic even in the Protestant usage were finally omitted, e.g. bogastvo 'kingdom'. Some older terms were replaced by newer equivalents of Slovenian origin, e.g. zlodej : hudič 'devil', martra : trpljenje 'suffering', leben : življenje 'life', the same occurred with the variants of foreign origin, e.g. nid or nevoščljivost 'envy', loternija or nečistost 'fornication'. An increased influx of terminological phrases with the adjective pravi/prava/pravo 'true' can be observed in comparison to later periods, e.g. prava pokora 'true penitence', prava cerkov 'true church', since the times of the subversive Protestant ideas were still to close.

Despite the fact that the existing sources are very scarce it may nevertheless be said that the authors from the Counter-Reformation period, and especially from the Baroque period contributed a valuable share. In the new cultural and historical circumstances this served as the foundation for the rapid expansion of Catholic religious literature and broadened the Christian terminology in the period of the Enlightenment.